

ATT TALA I RADIO

Av fil. kand. SVERKER MARTIN LÖF, Stockholm

EN ENGELSK språkvetenskapsman, professor A. Lloyd James, som i sin egenskap av språklig rådgivare åt B. B. C. haft anledning att tänka en hel del över problemet språk och radio, har jämfört rundradions betydelse för det talade ordet med boktryckarkonstens för det skrivna ordet. Jämförelsen verkar vid första påseendet ganska djärv. Men trots att vi ännu befinna oss i radions barndom, har den ju redan fått en kolossal betydelse och blivit en faktor i tillvaron, som man knappast kan undvara. Man behöver bara göra tankeexperimentet, att rundradion plötsligt skulle upphöra, för att förstå dess betydelse.

Det talade ordet har i och med rundradions införande fått en makt och betydelse som aldrig tillförne. Det är en makt på gott och ont — det har visat sig inte minst i dessa dagar. Radion har skapat alldeles nya förutsättningar för det talade ordet. För det första kan genom radion ett talat ord nå en publik på tusenden, i många fall millioner människor samtidigt, så att alla hör det och uppfattar det fullt tydligt, och för det andra — och detta är det viktigaste i detta sammanhang — möjliggör radiotekniken att talaren ej behöver höja rösten det allra minsta. Han kan använda det intima röstläge, som brukas man och man emellan, och ändå höras väl. Ej nog med att han kan tala detta språk, han bör också göra det. Det är på detta område, som radion har möjligheter — och också skyldigheter — att skapa en egen stil för muntlig meddelelse, den »radiomässiga» stilen.

Den nyss citerade professor Lloyd James har i en uppsats (Standards of Speech) uppställt tre huvudkrav på det talspråk, som bör användas i radio. Det första är kravet på *förståelighet*, d. v. s. det talade ordets ljud, rytm och intonation skall vara sådana, att talet kan väl uppfattas inom hela det språkområde,

till vilket det vänder sig. Det andra kravet kallar han det *sociala* kravet och därmed menar han att det språk som användes skall vara någorlunda bildat, varken okultiverat eller hyperkultiverat. Det tredje kravet kallar han det *estetiska* kravet och menar därmed att det tal, som användes, skall stå i rimlig samklang med det ändamål, för vilket talet användes. Detta innebär t. ex. att man ej bör använda samma slags talspråk för en predikan som för ett instruktionsföredrag i livräddning el. dyl.

Vid denna uppdelning har Lloyd James naturligtvis särskilt tagit sikte på engelskan, där t. ex. det sociala kravet är mycket mera framträdande än i svenskan. Hans uppdelning är i och för sig riktig såtillvida, att radiotalspråket måste anses böra uppfylla alla dessa krav. Men den är otillräcklig, det finns utöver dessa fordringar ett annat krav, som man måste ställa på talspråket i radio. Det är kravet på naturlighet, på intimitet, på »radio-mässighet», och det kravet är särskilt viktigt just för vårt språk.

För att närmare klargöra grunderna för detta krav och för att något närmare söka definiera det, är det på sin plats att påpeka en del grundläggande skillnader mellan konsten att tala från en estrad till en synlig publik och konsten att tala genom en mikrofon till en osynlig publik.

En föredragshållare i kateder eller en uppläsare på en estrad vänder sig alltid till ett kollektivt auditorium. Han måste tänka på att tala så, att även åhörarna på de bakersta bänkarna höra honom, han måste bruka ganska kraftiga effekter för att åhörarna skola uppfatta nyanserna i det tal han framför eller det poem han reciterar. I radio talar han till enstaka lyssnare, som akustiskt sett sitter mycket nära honom. Vid normal mottagning är det nämligen i akustiskt avseende icke något avstånd alls mellan den mikrofon, i vilken föredragshållaren eller uppläsaren talar och den högtalare, i vilken lyssnaren hör honom. Det verkliga akustiska avståndet mellan talaren och lyssnaren är med andra ord endast en eller ett par meter. Har man gjort detta klart för sig, då förstår man också, att man i radio måste bruka oerhört mycket finare nyanser än vid föredrag eller uppläsning inför ett auditorium. Det är mycket möjligt att den reaktion, som man ofta möter mot uppläsningen av dikter i radio, har sin grund i detta faktum. En lyssnare är icke van vid att utsättas för så starka dynamiska skiftningar på så nära avstånd, och han känner dem därför lätt som något affekterat, som något tillgjort. På samma

sätt uppfattar han starkare skiftningar i intonationen, längre pauseringar än vad han är van vid att höra, när någon talar till honom på ett så kort avstånd. Vid en teaterpjäs gör detta sig ej så starkt gällande. Där har han genom vanans makt illusionen av en scen, varifrån skådespelarna tala till honom, och han accepterar då lättare de större nyanserna. Detta gäller självklart ej alltid. I vissa scener i pjäser kan och bör han få känslan av att skådespelaren talar »i närbild» — för att låna en term från filmen — och denna känsla får han också när skådespelaren talar med lågmäld och intim röst, utan alltför stora skiftningar eller alltför starka effekter.

Detsamma gäller också för föredrag i radio. Om föredragshållaren talar med känslan att tala från en kateder eller en talarstol till ett stort auditorium, då får också lyssnaren samma känsla. Han känner då, hur föredragshållaren liksom flyttas bort åtskilliga meter och han känner då — och detta är mycket viktigt — att föredragshållaren ej talar speciellt till honom, att vad föredragshållaren har att säga ej angår honom på samma sätt, som om föredragshållaren sutte på tu man hand med honom. Han påverkas ej så starkt, *han blir ej lika intresserad*. Föredragshållaren är ej så *radiomässig*, som önskvärt är. Kravet på radiomässighet bygger sålunda på radions egna tekniska förutsättningar, så som de skisserats i inledningen.

Av det nu sagda får man inte dra den slutsatsen att en radiolyssnare överhuvud inte skulle kunna påverkas av ett föredrag, en recitation eller en teaterpjäs, som inte fyller dessa krav. Men då påverkas han med samma medel, som om inte radion vore där, han påverkas inte av radiomässigheten i prestationen. Ett offentligt tal t. ex. av Mussolini eller Adolf Hitler påverkar naturligtvis lyssnaren, om det utsändes i radio, men det påverkar honom med exakt samma medel, som när han hör dem tala offentligt utan radioutsändning, det tillkommer ingen ny »radiomässig» faktor. President Roosevelt t. ex. talar däremot i eminent grad »radiomässigt», och det säges i Amerika — och det är förmodligen inte tomt prat — att han vann många röster vid det förra presidentvalet just genom denna sin »radiomässighet», sin förmåga att tala intimt till var och en. (Jämför »Volksgenossen und Volksgenossinen, Deutsche Männer und Frauen...» med »My friends», så har man skillnaden mellan offentligt masstalande och radiomässighet i ett nötskal.)

Man skulle kanske på grundval av det nu sagda kunna påstå, att termen radiomässighet vore utan vidare liktydig med naturlighet, om man inte löpte risk att kunna missförstås. Det måste nämligen fastslås, att naturlighet och ledighet i den muntliga framställningen kan nås på två vägar. Gösta Sjöberg har i en artikel i Stockholms-Tidningen mycket riktigt observerat detta. Naturligheten kan dels vara en »naturbegåvning» — då är den givetvis friskast och bäst — men den kan också vara resultatet av en i högsta grad medveten strävan efter noga genomtänkta linjer — då är den också bra. Om man har denna tvåfald i klart sikte, då kan man tala om naturligheten och radiomässigheten som två liktydiga begrepp.

Den alldeles ohämmade »naturlighet», som var människa mer eller mindre måste anses besitta t. ex. vid vårdslöst dagligt tal man och man emellan, den duger långt ifrån i alla fall till att presenteras i radio. Man behöver bara t. ex. teckna upp ett telefonsamtal, så märker man med fasa, vad denna sorts »naturlighet» innebär. När man skall söka närmare precisera fordringarna på radiotalspråket, har man en viss hjälp av de tre förut refererade kraven, som Lloyd James uppställt. Den ohämmade naturligheten måste nämligen underordna sig dessa krav för att bli ett talspråk, lämpat för radio. Kraven äro alltså: det skall vara förståeligt för alla, det skall vara någorlunda bildat och det skall stå i samklang med det ämne, som behandlas.

En annan uppdelning är också genast nödvändig för radioföredragets del: manuskriptet och framförandet, naturlighet i manuskriptets avfattning och naturlighet i framförandet. Den senare får nog sägas vara viktigast. Man kan nämligen på ett naturligt — det vill i detta sammanhang säga »radiomässigt» sätt — föredraga ett onaturligt, d. v. s. icke radiomässigt manuskript. Detta är för övrigt ofta hallåmannens rätt kinkiga uppgift, när det gäller efterlysningar, offentliga meddelanden etc. Men skall helhetsintrycket bli verkligt radiomässigt, då fordras det också att manuskriptet är avfattat på ett radiomässigt sätt.

Ja, varför skall det för övrigt vara nödvändigt med manuskript, frågar sig kanske någon. Om man bara fick tala fritt ur hjärtat, så skulle det gå mycket bättre och talet skulle bli mycket naturligare. Det är just när en svensk skall fästa sina tankar på papperet, som den andliga stärkekragen infinner sig. Det är mycket sant. Vårt språk gör tyvärr i mycket hög grad skillnad på den

svenska, som gemene man skriver, och den svenska, som han talar. För kortare intervjuer finns metoden att tala utan manuskript och inspela resultatet på stålband eller grammofonskiva som en framgångsrik och ofta prövad genväg till att locka fram naturlighet i framställningssättet. Men när det gäller ett radioföredrag, är det några mycket viktiga omständigheter, som tillkomma och som göra ett manuskript nödvändigt i nästan alla fall. För det första måste man ha ett manuskript som garanti för att vederbörande på den honom tillmätta tiden hinner med att behandla sitt ämne, så som han avser. Vid ett offentligt föredrag gör det i allmänhet ingenting, om en föredragshållare håller på tio minuter, kanske en kvart längre än avsett. I radio är en sådan sak fatal och tillräcklig för att skapa en grundmurad impopularitet. För det andra är det nödvändigt att ha en garanti för att föredragshållaren inte uttalar sig olämpligt i politiska eller andra stridsfrågor, att han inte avsiktligt eller oavsiktligt gör sig skyldig till reklam i någon form. En annan sak är också viktig. En talare, som inför publik kan hålla utmärkta föredrag utan manuskript, kan i radio tystna redan efter en kort tid av brist på stimulans från auditoriet. Sådant har nämligen hänt (inga namn!). Och sist men inte minst — manuskriptet måste finnas som en garanti för att föredraget i avfattningen åtminstone uppfyller några av kraven på radiomässighet.

Det viktigaste vid manuskriptets avfattande är att det skrives så, att det »ligger väl i munnen» för den, som skall läsa upp det, det vill säga så avfattat att det är lätt att läsa som talspråk. Självfallet är det ej nödvändigt att det avfattas på rent talspråk. Det finns ju många föredragshållare, som ha en självständig, litterärt präglad muntlig stil, som de helt tillägnat sig — som blivit en »andra natur» — och som därför ligger bäst till för dem, även om den inte kan sägas vara direkt talspråkmässig i vedertagen stilistisk bemärkelse. En sådan föredragshållare skulle ju ej känna sig naturlig — det vill säga ej *vara* naturlig — om han plötsligt skulle slå om stil och övergå t. ex. till ett kåserande talspråk. Individualiteten måste i sådana fall bevaras — radiomässigheten får ej innebära någon stilistisk likriktning. Professor Erik Wellander har i sin bok »Riktig svenska» lämnat en bred och god definition på den stil, som är eftersträfvansvärd i radioföredrag, när han talar om den »lediga» stilen såsom »den okonst-

lade enkelhet, som gör framställningen lätt och behaglig att följa såsom det omedelbara, naturliga och liksom självklara uttrycket för en kultiverad människas tankegång».

Men det finns också många mindre vana radioföreläsare, som ej ha en egen litterär stil i både tal och skrift, utan som skriva helt annorlunda än de tala, och för dem är en viss anpassning nödvändig.

Det kan då vara en god hjälp att diktera ned manuskriptet. Man har då mycket lättare att få det talspråksmässigt, ty man kan vid avfattningen så att säga »smaka» på frasen eller meningen och känna att den är talbar. En annan viktig omständighet kommer här till. Om man dikterar ett föredrag, kan man inte undgå att få med något av sin egen naturliga talrytm. Denna individuella talrytm är säkert en av de viktigaste komponenterna i helhetsintrycket av naturlighet, av radiomässighet. Med de nuvarande tekniska hjälpmedel, som stå till buds när det gäller ljudupptagning och reproduktion, bör här kunna öppnas ett intressant område för vetenskapligt arbete.

Även allmänt stilistiskt bör man försöka närma sig talspråket, men naturligtvis ej så långt att man efterhärmar dess logiska oreda. Skriftspråkets ofta invecklade satsbyggnad med långa satser och svåröverskådliga meningar bör man emellertid söka avlägsna sig från. Om en text är avsedd att läsas, då kan ju läsaren se sig tillbaka, om han i en komplicerad mening skulle »tappa tråden». Hör han en text läsas i radio så kan han ju aldrig gå tillbaka i texten för att få större klarhet. Det är därför en god regel att i radioföredrag skriva korta satser och ej bygga upp långa perioder. Man kan och bör tillåta sig omtagningar, parentetiska tillägg och överhuvud stildrag, som ge texten karaktär av improvisation i mycket större utsträckning än man skulle göra det, om det var fråga om en artikel, avsedd att läsas.

Om man alltså måste ställa kravet på enkelhet i framställningen, undvikande av högtravande, uppstyltade fraser och långa perioder, så får man därför inte bannlysa retoriken i radio. Som förut sagts, måste ju den språkliga stilen nyanseras efter ämnets och uppgiftens art. Men retoriken i radio måste då vara en självständig, litterärt präglad stil och ej ett anhopande av retoriska attribut. Det är också — som förut påpekats — av stor vikt att denna stil är talbar för den, som framför den, annars blir radiomässigheten genast lidande.

Så kommer själva framförandet. Inledningsvis har påpekats vikten av att man gör klart för sig att åhöraren sitter mycket nära, att man därför måste eftersträva intimitet i framförandet. Men det får inte bli ett monotont uppläsande i lågmäld ton, det måste ha det talade språkets karaktär, karaktären av improvisation. Därvid är det mycket viktigt att variera tempot — naturligtvis inom rimliga gränser. Detaljer, som äro viktiga och som man önskar inskräpa, böra läsas i ett långsammare, mera markerat tempo, oviktigare saker, parentetiska tillägg o. dyl., i ett snabbare tempo och med mindre markerad intonation. Det skadar inte att i förväg markera in vissa pauseringar i manuskriptet, om man har benägenhet att tala fort. Har man för vana att i dagligt tal alltid tala mycket fort, låter man lätt hämmad och onaturlig, om man drar ned sitt taltempo altför mycket i radio. Då är det bättre att göra pauser. Man bör alltså överhuvud eftersträva det mindre regelbundna taltempo, som man använder vid dagligt tal — man bör söka träffa sin egen naturliga talrytm.

Vid sidan av dessa mera principiella synpunkter kan det emellertid vara av värde att mera i detalj fästa radiotalares uppmärksamhet på vissa stilistiska och språkliga enskildheter, som ha stor betydelse för att lyssnaren skall få ett så gott intryck som möjligt av ett radioföredrag. Därför har man vid Radiotjänst på grundval av den erfarenhet, som vunnits under årens lopp, och i samarbete med språkmän sökt ställa upp en del önskemål och synpunkter på hur ett radioföredrag bör vara beskaffat. Några av dessa synpunkter må här återgivas.

Först fastslås, att radioföredragets uppgift är att stimulera lyssnarnas intresse, ej att lämna en uttömmande och systematisk redogörelse för ämnet i fråga. Man bör naturligtvis därför undvika ytliga översiktsframställningar och ej söka tränga in altför mycket material i föredraget. Uttryck som »tiden tillåter inte» och dyl. äro givetvis olämpliga, ty den uppgift, som föredragshållaren åtagit sig innebär att han på den till buds stående tiden skall behandla sitt ämne. Det är lämpligt att välja ut ett fåtal detaljer och behandla dessa utförligare, gärna i kåserande form. Åskädligheten är för lyssnarna av större vikt än fullständigheten.

Vidare bör ämnet ges en klar och översiktlig disposition. Man bör inte i onödan börja föredraget med en lång inledning, utan redan från början låta lyssnarna förstå, vad saken gäller. Där

så kan ske, bör man välja en bestämd händelse eller ett konkret fall som utgångspunkt.

Föredragets språkliga stil bör naturligtvis nyanseras allt efter ämnets och uppgifternas art. En predikan eller en nekrolog bör givetvis iklädas en annan språklig dräkt än ett lantbruksföredrag eller en reseskildring. Ett något högtidligare föredragsspråk behöver ej vara detsamma som skriftspråk.

Ett skriftspråkligt stildrag, som man särskilt bör undvika, är långa attributiva bestämningar före substantiv. De böra ersättas med relativsatser. Man bör alltså inte skriva: »De tidigare under kommitténs arbete av N. N. framförda synpunkterna ge vid handen...» utan »De synpunkter, som tidigare under kommitténs arbete ha framförts av N. N., ge vid handen». När man använder citat, bör man vara noga med att markera skillnaden mellan vad man själv säger och citatet, antingen genom intonationen eller genom att inskjuta t. ex. »säger N. N.» el. dyl. Erfarenheten har visat att missförstånd mycket lätt kunna uppstå härvidlag. Om inte innehållet på grund av ämnets höghet kräver en högtidlig form, bör man se upp med valet och uttalet av vissa småord och ändelser. Man bör säga *mej, dej, sej*, ej *mig, dig* och *sig*. Man bör sträva att undvika verbens flertalsformer. Likaledes bör man välja de korta formerna: *ha, bli, ge, dra, ta, sa* i stället för *hava, bliva, giva, taga, sade*. Man bör använda *och* (uttalas *å!*) i stället för *samt, inte* i stället för *icke* och *ej, därför att* i stället för *emedan*. Man bör gärna använda *för* i stället för *ty*, gärna *bara* i stället för *endast* och *blott* och *som* i stället för relativt *vilket*, allt detta givetvis *under förutsättning av att man använder dessa ord i sitt naturliga talspråk*, och det torde väl numera de flesta göra. Därest ett verb kan brukas i både fast och lös sammansättning, bör man föredra den lösa (tala om i st. f. omtala — hålla kvar i st. f. kvarhålla — ta upp i st. f. upptaga etc.). I fråga om uttalet *det, de* och *dem* är språkbruket i olika delar av Sverige så olika, att någon norm här ej kan uppställas. Här är det blott önskvärt att föreläsaren använder *det* för honom lediga uttalet. I allmänhet kan man väl dock fastslå att *det* alltid uttalas *utan t* (som *de* eller *dä*), att *de* vanligen uttalas som *di eller dom* (mera sällan som *de*) och att *dem* vanligen uttalas som *dom*.

En annan detalj, som är viktig, är att hjälpverben *har, hade* utsättas vid supinum i bisatsen (Han sade, att han *hade* sett henne på morgonen och *ej*: han sade, att han sett henne på morgonen).

Vidare bör man samvetsgrant undvika sådana typiska skriftspråkord som ovanstående, nedanstående, undertecknad m. fl.

Facktermer och främmande ord böra brukas med sparsamhet. Om det är nödvändigt att använda ett mindre vanligt främmande ord eller en mindre vanlig fackterm, så bör man ge den svenska motsvarigheten till det främmande ordet och belysa facktermen med ett exempel. Man bör givetvis kontrollera uttalet av lånord, geografiska och historiska namn, om man ej är fullt säker på deras uttal — och ibland även om man är säker.

Det talspråk, som man använder, bör vara till formen vårdat och korrekt och uttalet bör vara klart och tydligt. Man bör tänka på att ej sänka tonen för mycket vid slutet av meningarna och att man ej sedan startar med kraft och högt tonläge. Man bör vidare tänka på att uttala även obetonade stavelser och slutkonsonanter tydligt utan att förfalla till överdrift — tala »grammatikaliskt». Naturligheten fordrar också självfallet att man använder den för rösten naturliga tonhöjden och ej låter stämman sjunka några tonsteg. Då blir tydligheten lidande. Det tal, man använder, bör närma sig rikstalspråkets ideal. Man kan i sitt tal eftersträva språkriktighet och språkskönhet utan att talspråket behöver bli likriktat eller standardiserat, lika väl som man kan ha en personlig stil utan att därför i sitt språk vara vårdslös, självsvåldig eller otuktat dialektal.

Om man talar en dialekt, är detta naturligtvis i och för sig intet fel, det kan tvärtom ofta bidra till att talet låter enkelt, rättfram och naturligt. Men man bör göra klart för sig, att en stark dialektal färgning av talet kan innebära, att man ej kan förstås av en mängd, kanske i vidrigt fall de allra flesta av lyssnarna. I sådana fall bör man naturligtvis försöka arbeta bort de mest särpräglade dragen. Däremot kunde en hel del värdefulla ord och uttryck ur dialekter väl försvara sin plats även i rikstalspråket. När man använder sådana ord, bör man emellertid noga övertänka, om de verkligen kunna förstås av alla och i annat fall ge en motsvarighet på riksspråket eller förklara med en omskrivning.

* * *

Radion kommer troligen att få en mycket stor betydelse för framtidens talspråk. Om den sköter sin uppgift väl, kan den bi-

draga till att skapa en norm för talspråket, kanske verka som en återhållande faktor i dess stundom alltför hastiga och vildvuxna utveckling och bidra till att närma skriftspråk och talspråk till varandra. I så fall skulle den kunna utföra en viktig mission.

Vad som här i det föregående sagts om den muntliga stil, som radion från sina speciella förutsättningar bör utveckla, gör inte anspråk på att vara någon *kodeks*, utan endast några råd och reflexioner. Självfallet kan man vara en god »radiator» utan att ha alla de kvalifikationer, som här har räknats upp, och lika självfallet är att man överhuvud inte kan fixera på papper alla de komponenter, som samverka till det helhetsintryck, som amerikanerna beteckna med det utmärkta ordet »personality». Detta så mycket mer som talspråket i allmänhet och talspråket i radio i synnerhet är ett mycket outforskat kapitel. Fyra krav synes man i alla fall kunna ställa på den gode radioföreläsaren; han skall vara naturlig, han skall vara personlig, han skall vara förståelig och han skall låta någorlunda kultiverad.